

BİRGİLİ MEHMED EFENDİ’NİN KİŞİLİĞİ ÜZERİNE PSİKOLOJİK BİR ANALİZ

Özer ÇETİN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 10 Aralık 2018, **Kabul Tarihi:** 24 Mayıs 2019, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2019, **Atf:** Çetin, Özer. “Birgili Mehmed Efendi’nin Kişiliği Üzerine Psikolojik Bir Analiz”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019): 365-393.

<https://doi.org/10.33415/daad.494862>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 10 December 2018, **Accepted:** 24 May 2018, **Published:** 30 September 2019, **Cite as:** Çetin, Özer. “A Psychological Analysis on The Personality of Birgili Mehmed Efendi”. *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 19/2 (September 2019): 365-393.

Öz

Bu araştırmada arşiv tarama yöntemi kullanılarak dışadönüklük ve içedönüklük boyutları bakımından Birgili Mehmed Efendi’nin kişiliği üzerine psikolojik bir analiz yapılmıştır. Araştırmanın amacı, Birgili Mehmed Efendi’nin kişiliğinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Algı konusunda yapılan psikolojik çalışmalar kişilik türünün algıyı etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda araştırmanın bulguları Birgili Mehmed Efendi’nin dini algı ve yorumlarının daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır. Araştırmada Birgili Mehmed Efendi’nin kişiliğinin içe dönük boyutunun güçlü buna karşılık dışadönük boyutunun zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Birgili Mehmed Efendi’nin içe dönük kişiliğine uygun tercihler yapması onun başarısının sırrını oluşturmuştur. Birgi’de kargaşadan uzak ilim ve ibadet odaklı bir hayat tarzını seçmesi hayatını daha verimli kıldığı gibi yaşaması muhtemel olumsuzluklardan korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Birgili Mehmed Efendi, Kişilik, Dışadönüklük, İçedönüklük.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ozer.cetin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4740-4155>

A Psychological Analysis on The Personality of Birgili Mehmed Efendi

Abstract

In this research, a psychological analysis was made on Birgili Mehmed Efendi's personality in terms of the dimensions of extraversion and introversion of personality by using the archive search method. The aim of the research is to contribute to the understanding Birgili Mehmed Efendi's personality. Psychological studies on perception revealed that personality type affects perception. In this context, the findings of the study will shed light on Birgili Mehmed Efendi's religious perceptions and interpretations. In this research, it was concluded that the introversion dimension of the Birgili Mehmed Efendi's personality was strong, but the extroversion dimension was weak. The choice of the appropriate Mehmed Efendi in accordance with his introvert personality formed the secret of his successes in life. Choosing a lifestyle that is focused on science and worship away from chaos in Birgi has made his life more productive and protects him from possible negativities.

Keywords: Psychology of Religion, Birgili Mehmed Efendi, Personality, Extraversion, Introversion.

Giriş

366 | db

İlk çağlardan itibaren filozofların açıklamaya çalıştıkları kişilik, psikolojinin kurulmasıyla bilimsel yöntemlerle araştırılmaya başlanmış ve psikolojik açıdan merkezi konuma sahip olması nedeniyle psikologların öncelikli konulardan birisi olmuştur. 'Bireyi diğerlerinden ayıran kendine özgü tutarlı ve yapılaşmış özellikler bütünü'¹ olarak tanımlanan kişilik; kalıtım, çevre, aile, kültür, eğitim vb. birçok faktörle ilişkili olmasından dolayı karmaşık bir yapıya sahiptir. Karmaşık yapısı ve psikologların kendilerine özgü farklı bakış açıları çok sayıda kişilik kuramının ortaya çıkmasına neden olmuş ve geliştirilen kuramlar kişilik çalışmalarına ilgiyi artırmıştır².

Psikoloji tarihine baktığımızda S. Freud, A. Adler, C. G. Jung, O. Rank, Karen Horney, Melanie Klein, E. Fromm, I. Pavlov, F. Skinner, H. Sullivan, G. Kelly, G. Allport, A. Bandura, McCrea & Costa, A. Maslow, R. May³ ve burada adını zikretmediğimiz önemli psikologların tamamına yakını kişilik kuramı geliştirmiştir. Bunlardan A. Adler, C.G. Jung, O. Rank, H. Eysenck, G. Allport, E. Fromm

¹ Jess Feist-Gregory J. Feist, *Theories of Personality*, Sixth Edition (New York :McgrowHill, 2006),4; Banı İnanç Yazgan, Ercüment Eşef Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 7. Baskı (Ankara: Pegem Yayınları, 2013), 3.

² Feist-Feist, *Theories of Personality*, 7.

³ Bkz. Jerry M. Burger, *Kişilik*, Çeviren İnan Deniz Ergüvan Sarıoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006); Daniel Cervone, Lawrence A. Pervin, *Kişilik Kuramları*, trc. ed. Mustafa Baloğlu (Ankara: Nobel Yayınları, 2016).

ve A. Maslow⁴ gibi bazı psikologların kuramları kapsamında kişilik tipleri bulunmaktadır. Geliştirilen kişilik tiplerinin başında, üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış ve kabul görmüş olması nedeniyle C. G. Jung'un dışa ve içedönük kişilik tipleri gelmektedir⁵. Onun yaklaşımı Eysenck, McCrea & Costa başta olmak üzere birçok araştırmacının çalışmalarına esin kaynağı olmuştur⁶.

Bu araştırmada Birgili Mehmed Efendi'nin kişiliği üzerine dışa ve içedönüklük bakımından psikolojik bir analiz yapılmıştır. Onun kişiliğini psikoloji literatüründeki kişilik tiplerinin her biriyle değerlendirmek araştırmacının boyutunu aştığı için yapılan psikolojik analizler dışa ve içedönük kişilikle sınırlandırılmıştır. Araştırmanın amacı önemli bir din âlimi ve tarihi şahsiyet olan Birgili Mehmed Efendi'nin kişilik tipini belirlemek ve dini hayatı üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Kişiliğin algıyı etkilemesi nedeniyle⁷ Birgili Mehmed Efendi'nin kişiliği üzerine yapılacak psikolojik araştırmalar onun dini yaklaşımlarının daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır. Araştırmanın Birgili Mehmed Efendi'nin kişiliği hakkında yapılan ilk psikolojik çalışma olması önemini artırmakla birlikte bulgularının test edilebilmesi için yapılacak çok sayıda psikolojik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Önemli dini şahsiyetler üzerine yapılacak kişilik araştırmaları İslam Psikolojisi alanında yapılacak çalışmalarının gelişmesine katkı sağlayacaktır. Günümüz İslam dünyasında kişilik çalışmaları yeterli düzeye ulaşmadığından yapılan çalışmalarda batı kaynaklı araştırmaların referans alınması Müslüman kişiliklerin anlaşılmasına bazı yönlerden fayda sağlamasına karşılık bulgularının ağırlıklı olarak batı kültüründe yetişmiş bilim insanlarınca Yahudi ve Hristiyan örneklerden elde edilmesi nedeniyle sakıncalar barındırmaktadır. Bu bağlamda İslam kültür coğrafyasında yetişmiş Müslüman kişilikler üzerine yapılacak araştırmalardan elde edilecek bulgular batı kaynaklı kişilik çalışmalarına bağımlılığı azaltıp İslam psikolojisi alanında yapılacak kişilik çalışmalarına ışık tutacaktır.

⁴ Feist-Feist, *Theories of Personality*, 4; Yazgan İnanç, Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*,3.

⁵ Duane P. Schultz-Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, trc. Yase-min Aslay(İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 650.

⁶ Wayne Weiten ve dğr., *Psikoloji ve Çağdaş Yaşam*, trc. Ed.Ebru İkiz (Ankara: Nobel Yayınları, Ankara, 2016),42.

⁷ Rod Poltnik, *Psikoloji'ye Giriş*, trc..Tamer Geniş (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009),124; Charles G. Morris, *Psikolojiyi Anlamak*, trc.ed H. Belgin Ayvaşık, Melike Sayıl (Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2002),142.

Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bilimsel araştırmalarda sağlıklı verilere ulaşmanın temel koşullarından birisi konuya uygun yöntemin seçilmesidir. Bu bağlamda araştırmanın konusuna uygunluğu ve Birgili Mehmed Efendi'nin tarihi bir şahsiyet olması arşiv tarama yöntemini zorunlu kılmıştır. Arşiv taraması, kaynakları inceleyerek verileri toplama⁸, toplanan verilerin araştırmanın problemi açısından önemini tartışma, önemli bulunan verileri sınıflandırma ve değerlendirme aşamalarından oluşan bir süreçtir⁹.

Araştırılan konunun zaman içinde ortaya çıkışı, gelişimi ve değişimi hakkında bilgi elde etmek için kullanılacak tek yöntem olması arşiv taramasının başlıca avantajlarını oluştururken; gerekli bilgiyi bulup çıkarmanın güç olması, mevcut olanla yetinme zorunda kalınması, zaman alması ve genelleme yapabilmek için tüm bilgilere ulaşma gerekliliği ise dezavantajlarını oluşturmaktadır.

Araştırmaya psikoloji literatüründeki dışa ve içedönük kişilik özellikleri araştırılarak başlanmıştır. Daha sonra Birgili Mehmed Efendi'nin eserlerinden ve hakkında yapılan bilimsel çalışmalardan kişiliğine dair veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin dışa ve içedönük kişilik özellikleriyle karşılaştırılması sonrası Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişilik özelliklerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Son aşamada veriler içedönük kişilik özelliklerine göre sınıflandırılarak psikolojik analizleri yapılmıştır.

1. C. G. Jung'un Kişilik Tipleri ve Yapılan Çalışmalarda Elde Edilen Bulgular

C. G. Jung kişilik tiplerinin ruhsal enerjinin akışından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ona göre dışadönüklerin ruhsal enerjisinin dışa akması dış dünyadaki nesnelere, kişileri ve sosyal olayları ilgi odağı yaparken; içedönüklerin ruhsal enerjilerinin içe doğru akması iç dünyalarında ilgi duydukları konuları, düşünceleri ve sembolleri daha çekici yapmaktadır¹⁰. Jung'a göre her insanda farklı düzeyde bulunan dışa ve içedönüklükten birisinin baskın olması

⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994),183.

⁹ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (Ankara: Pegem A Yayınları, 2001),63.

¹⁰ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, trc Aslan Yalçın, (İstanbul: Say Yayınları, 1983),37-38.

kişilik türünü belirlemektedir¹¹. Dışadönük bir kişi bazı durumlarda içedönük özellikler sergileyebilir fakat onun hayatının geneline bakıldığında dışadönük kişilik özellikleri daha sık görülmektedir¹².

C. G. Jung'a göre iyi izlenim yaratmak için gayret gösterip, kısa sürede kolayca ilişkiler kuran dışadönük kişilik tipinin ilişkileri daha yüzeysel ve kısa süreli olmaktadır. Ahlaki açıdan toplumsal değerlere ve geçerli ahlak kurallarına uymaya özen göstermekte, kararlarında toplumsal kaygılar taşımaktadır. Bunların yanında dışadönük kişilik değişime çabuk uyum sağlama, sosyal faaliyetlere sıklıkla katılma, ilişki kurmaya açıklık, sevecenlik, iyimserlik, başkalarıyla sıkça sohbet etme, kalabalık ve gürültülü ortamlarda bulunmaktan hoşlanma¹³ ve buldukları sosyal ortamda ilgi odağı olmayı sevmeye¹⁴, yalnızlıktan ve bireysel faaliyetlerden kaçınma gibi özellikler taşımaktadır.

Jung, içedönük kişiliğin başlıca özelliklerini kalabalık ortamlardan hoşlanmama¹⁵, topluluk içinde kendini yalnız ve kaybolmuş hissetme, sosyal ortamlarda yanlış yapmaktan çekinme ve nasıl davranılacağını çok iyi bilememe, aşırıya kaçan dürüstlük ve çevresindekilere karşı nezaket, duyarlılık, değişimden rahatsızlık, uyumda zorlanma¹⁶, karamsar ve eleştirel bir tutum benimseme¹⁷ olarak sıralamaktadır. Bunların yanında nesnel dünyadan ziyade iç dünyaya yönelme¹⁸, ilgilendikleri konuya odaklanma¹⁹, yalnızlıktan hoşlanma, sakin ortamları tercih etme, kendine gösterilen ilgiden rahatsız olma²⁰, araştırma ve kitap okumayı sevmeye, gürültülü ortamlardan uzak durma gibi davranışlar içedönüklerde sıklıkla görülmektedir. Yapılan araştırmalarda içedönük öğrencilerin dışadönüklere göre kütüphanelerde sessiz ve kimsesiz köşeleri daha çok tercih

¹¹ Schultz- Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 649.

¹² Morris, *Psikolojiyi Anlamak*, 461.

¹³ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 41.

¹⁴ Saundra K. Cicarelli-J. Noland White, *Psikoloji*, trc. ed. Deniz Nafia Şahin (Ankara: Nobel Yayınları, 2016),426.

¹⁵ Morris, *Psikolojiyi Anlamak*, 460-461.

¹⁶ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

¹⁷ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

¹⁸ Feist- Feist, *Theories of Personality*, 176.

¹⁹ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

²⁰ Cicarelli-White, *Psikoloji*, 426.

ettikleri²¹, ödev yaparken kulaklıklarına verilen müzikleri dışadönüklere göre daha önce kısıtları ve kapattıkları tespit edilmiştir²².

İçedönükler kararlarını kendi içsel yönelimlerine göre bağımsız olarak belirleyip, popüler yaklaşımlardan etkilenmez ve kararlarından vazgeçmezler²³. Bildiğini okuma, kurallara bağlılık ve inatçılık özelliklerinin yanında hoş görü düzeyleri düşüktür²⁴. Dik kafalı ve inatçı tavırları nedeniyle diğer insanlarca kendini beğenmiş bencil birisi olarak görülebilir²⁵. Sosyal hayatta az sayıda dosta sahip olup²⁶, sosyal becerilerinin yetersizliği nedeniyle²⁷ çok sağlıklı ilişkiler kurmakta zorlanmalarına karşılık uzun süreli ilişkilere sahip olup samimi ve dürüsttürler²⁸.

Yapılan çalışmalarda üstün zekâlı bireylerin içedönük oldukları ve uyum problemleri yaşadıkları,²⁹ içedönük üniversite öğrencilerinin yaşadıkları uyum problemleri nedeniyle üniversite eğitimini daha çok terk ettikleri fakat akademik açıdan dışadönüklere göre daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Kişilik türünün meslek seçimini etkilediği, içedönüklerin bilim temelli meslekleri; dışadönüklerin ise sosyal meslekleri tercih ettikleri tespit edilmiştir. Gün içerisinde aktif olma bakımından yapılan çalışmalarda içedönüklerin sabah dışadönüklerin ise akşamları daha aktif oldukları ortaya çıkarılmıştır³⁰. Görüldüğü gibi her iki kişilik türünün güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır³¹.

²¹ J. B Campbell, "Differential relationships of extraversion, impulsivity, and sociability to stay habits", *Journal of Research in Personality*, 17, (1983):308.

²² R. G. Geen, "Preferred stimulation levels in introverts, and extraverts: Effects on arousal and performance", *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, (1984):1310.

²³ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

²⁴ Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 9. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 199.

²⁵ Yazgan İnanç-Yerlikaya *Kişilik Kuramları*, 83.

²⁶ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199.

²⁷ Sümeyye Derin, "Analitik Psikoloji: C. Jung," *Kişilik Kuramları*, ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya Yıldız, (Ankara: Pegem Yayınları, 2017):128.

²⁸ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

²⁹ Richard J. Gerring, Philip G. Zimbardo, *Psikoloji ve Yaşam*, trc. Gamze Sart (Ankara:Nobel Yayınları, 2015),278.

³⁰ Yazgan İnanç-Yerlikaya *Kişilik Kuramları*, 278.

³¹ Ekrem Sedat Şahin, "Ayrıcı Özellikler Kuramı: G. Allport, R. Cattell, P.T. Costa ve R.R. McCrea", *Kişilik Kuramları*, ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız (Ankara:Pegem Yayınları Ankara 2017):506.

Her iki kişilik tipi karşılıklı ilişki bakımından sosyal hayatta birbirlerinden hoşlanmamakta ve karşı tipin zayıf yönlerini öne çıkarmaktadır. Dışadönük tip içedönük tipi egoist ve sıkıcı bulurken; içedönük ise dışadönük tipi samimiyetsiz ve gösteriş müptelası olarak değerlendirmektedir³². Görüldüğü gibi C. G. Jung'un geliştirdiği dışa ve içedönük kişilik yaklaşımı üzerine yapılan çalışmalar sonucu oldukça geniş bir birikim oluşmuştur.

Jung kişilik türlerini genel olarak dışadönük ve içedönük olarak ikiye ayırmakla birlikte her kişilik tipini kendi içinde dörde ayırıp genel olarak sekiz kişilik tipi belirlemiştir.

1.1. Dışadönük düşünen: Dış dünyadaki gerçekleri anlamaya çalışan, fen bilimlerine ilgili bilim insanı olmaya yatkın kişilik türüdür.

1.2. Dışadönük duygusal: Dış dünyayı olduğu gibi algılamaya çalışıp ayrıntılara dikkat eden, zevk ve heyecan peşinde koşan, erkekler arasında yaygın olan kişilik türüdür.

1.3. Dışadönük sezgisel: Nesnel gerçekleri sezgisel olarak kavrayan, gizli olasılıkları fark etmekten hoşlanan, monoton yaşamdan nefret eden kişilik türüdür.

1.4. Dışadönük duygusal tip: Popüler davranışları ve yaklaşımları doğru kabul eden, dış dünya ile uyumlu diğer insanlarla iyi geçinen ve kadınlar arasında yaygın olan kişilik türüdür³³.

1.5. İçe dönük düşünen tip: İç dünyalarındaki öznel düşüncelere yoğunlaşan, insanlarla olmaktansa düşünce ve fikirlerle baş başa kalmayı tercih eden, teorik bilgilere önem veren kişilik türüdür.

1.6. İçe dönük duygusal tip: Popüler yaklaşımlardan uzak kendi değer yargılarını merkeze alan, öne çıkmayı sevmeyen kişilik türüdür.

1.7. İçe dönük duygusal tip: Kendi iç dünyasını daha çekici bulduğu için iç dünyasına yönelen buna karşılık dış dünyayı sıkıcı ve yavan bulan kişilik türüdür.

³² Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 43.

³³ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199-201; Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 51-60; Yazgan İnanç-Yerlikaya *Kişilik Kuramları*, 82-85.

1.8. İçe dönük sezgisel tip: İç dünyalarında yenilikler keşfetmeye yatkın olup, geliştirdikleri içsel imge ve düşüncelere yoğunlaştıkları için diğer insanlarla iletişim kurmada zorlanan kişilik türüdür³⁴.

2.Eysenck'e Göre Dışa ve İçedönüklük Özellikleri

Eysenck'e göre dışa ve içedönüklük kişiliğin üç boyutundan birisini oluşturmaktadır. Ona göre dışadönükler aktif, heyecanlı, canlı³⁵, katılımcı, çok sayıda arkadaşa sahip, konuşmayı seven ve kalabalıktan hoşlanma gibi özellikler taşırken³⁶, içedönükler ise kitap okuma gibi bireysel faaliyetlerden hoşlanma, sessiz ortamları ve yalnızlığı tercih etme, içe yönelme³⁷ gibi özelliklere sahiptirler.

Eysenck dışa ve içedönüklüğün biyolojik kaynaklı olduğunu savunmuştur. İçedönüklerin beyin kabuğunun uyarılma eşiğinin düşük olması nedeniyle çok düşük düzeyli bir uyarıcıya tepki vermelerine karşılık dışadönüklerin daha yüksek düzeyde uyarıcıya ihtiyaç duydukları için sosyal davranışlara yöneldiklerini ileri sürmüştür. Ona göre içedönükler uyarılma eşiklerinin düşük olması nedeniyle daha duyarlı olmakta ve rahatsız edici ortamlardan uzaklaşmak için uyarıcının az olduğu sakin ortamları tercih etmektedir. Yapılan çalışmalar Eysenck'in dışadönük ve içedönüklerin beyin kabuklarının uyarılma düzeylerinin farklılığı üzerine kurduğu biyolojik temelli yaklaşımını doğrulamamıştır, fakat çok sayıdaki çalışma içedönüklerin uyarılma eşiklerinin dışadönüklere göre daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır³⁸. Örneğin içedönükler yüksek sesli ve hareketli ortamlarda daha çabuk uyarılmakta ve sıkılan limona karşı daha çok tükürük salgılamaktadırlar. Bu durum pekiştirme

³⁴ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199-201; Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana hatları*, 51-60; Yazgan İnanç-Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*,82-85; Derin, "Analistik Psikoloji: C. Jung",127-128; Anthony Stevens, *Jung*, I. Baskı, trc. Ayda Çayır, (İstanbul: Kaknüs Yayınları 1999),91-100.

³⁵ Burger, *Kişilik*, 344.

³⁶ H. J. Eysenck-S. B. G Eysenck, *Manuel For the Eysenck Personality Inventory*, (San Diago:CA:Educational and Industrial Testing Sevice1968),6

³⁷ Eysenck- Eysenck, *Manuel For the Eysenck Personality Inventory*, 6.

³⁸ W. A .Bullock-K. Gilliland, "Eysenck's arousal theory of introversion-extraversion:A Converging measures investigation", *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1993; 115;R.J. Swickert, K.Gilliland, "Relationship between the brainstem auditory evoked response and extra-version, impulsivity, and sociability", *Journal of Resarch, in Personality*, 3(1998), 325;R.M Stelmack, "Biological Bases of Extraversion: Pyschophysiological Evidence, *Journal of Personality*, 58 (1990):310.

farklılığına neden olmakta³⁹, dışadönükler sosyal ortamlardan ve sosyal ödüllerden haz alırken, içedönüklerin sosyal ortamlar ve sosyal ödüllerden hoşlanmayıp yalnızlıktan haz duymaları bir çeşit pekiştirme görevi görmektedir⁴⁰.

3. Robert McCrea ve Paul Costa'ya Göre Dışa Ve İçe Dönüklük Özellikleri

Robert McCrea ve Paul Costa faktör analiz yöntemini kullanarak kişiliğin dışadönüklük –içedönüklük, deneyime açıklık-deneyime kapalılık, nevrotizm-duygusal kararlılık, uyumluluk-uyumsuzluk, öz disiplin ve düzensizlik olmak beş boyuttan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. McCrea ve Costa dışadönüklüğün başlıca özelliklerini sosyallik, eğlenceyi sevmek, konuşkan olmak, şakacılık ve sevecenlik; içedönüklerin başlıca özelliklerini ise çekingenlik, mesafeli olmak, ketumluk, yalnızlık ve sessizliği sevmek olarak sıralamışlardır⁴¹.

4. İçedönük Kişilik Açısından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı dışa ve içedönük kişilik tipi bakımından incelendiğinde içedönük kişilik özelliklerine sahip olduğuna dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bazıları içedönük kişilik özelliklerine göre sınıflandırılarak aşağıda sunulmuştur.

4.1. İçedönüklerin ilgi duydukları konuya odaklanma ve alanlarında birikimli olma özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

İçedönüklerin kitap okuma, araştırmadan hoşlanma ve ilgi duydukları konuya odaklanmalarına bağlı olarak alanlarına dair geniş birikime sahip olma özellikleri⁴² Birgili Mehmed Efendi'nin sahip olduğu özelliklerle örtüşmektedir. Öğrencilerinden Hocazâde Abdünnasir Efendi'nin Birgili Mehmed Efendinin günlük yaşantısına dair aktardığı bilgiler onun hayatının ilim odaklı olduğunu göstermektedir. Onun anlattıklarına göre Birgili Mehmed Efendi sabah

³⁹ J. A. Gray, "Perspectives on anxiety and impulsivity. A. Commentary", *Journal of Research in Personality*, 21, (1987), 507.

⁴⁰ R.E Lucas v. dğr. "Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion", *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (2000), 1050.

⁴¹ Yazgan İnanç-Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 288-289; Şahin, "Ayırıcı Özellikler Kuramı: G. Allport, R. Cattell, P.T. Costa ve R.R. McCrea", 506.

⁴² Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

namazının sünnetini evinde kılıp farzını cemaatle eda etmek için camiye gelmekte, kuşluk vaktine kadar camide Kuran okuyup zikir ve tesbihatta bulunmaktadır. Kuşluk namazını kıldıktan sonra ders günü ise Kütüb-ü Sitte'den hadis okutup ders bitimi camiden ayrılmaktadır. Ders günü değilse eve dönüp Kütüb-ü Sitte, İhya ve diğer kitapları incelemektedir. Kısa bir uykudan sonra öğle namazı için camiye gelmekte, öğle ve ikinci arasında telif faaliyetlerini sürdürmekte, ikinci ve akşam arasındaki zamanını kitap okumaya ayırmaktadır⁴³. Görüldüğü gibi düzenli olarak günlük hayatında göz sağlığını bozacak düzeyde⁴⁴ ilim odaklı yoğun bir çalışma temposu sürdürmüştür.

Birgili Mehmed Efendi küçük yaşlardan itibaren kazandığı ilmi birikimi ona dönemin Şeyhül İslamı Ebu's Suud Efendi başta olmak üzere dönemin ulemasıyla ilmi tartışmalara girecek⁴⁵ özgüveni kazandırmıştır. Es-Seyfü's-Sârim (Keskin Kılıç) adlı eserinde Ebu's Suud Efendi'nin para vakfının caiz olduğuna dair fetvasının yanlış olduğunu fakat insanların bilgisizlik ve korkudan dolayı cesaret gösterip karşı koyamadıklarını; buna karşılık kendisinin lanetlenmekten çekindiği için onun görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyup insanları günah işlemekten kurtarmak için eserini kaleme aldığını belirtmektedir⁴⁶. Onun bu ifadeleri Ebu's Suud Efendi'nin fetvasının yanlış olduğunu ortaya koyacak birikime ve özgüvene sahip olduğunun bir tür itirafı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca vakıf paraların işleyişine ilişkin getirdiği eleştirilerin alanın uzmanlarınca en esaslı eleştiri olarak değerlendirilmesi⁴⁷ ve çok sayıda farklı alanlara ait eserlerinin bulunması onun dini ilimlerdeki bilgi birikimini göstermektedir.

İçedönüklerin ilgilendikleri konuya odaklanmalarına bağlı olarak alanlarında birikimli olma özelliklerini Birgili Mehmed Efendi'nin hayatındaki örnekler fazlasıyla taşıdığını göstermektedir.

⁴³ Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivi ve Günlük Hayatı", *İlim ve Sanat Dergisi*, 19, (Mayıs- Haziran, 1988), 52-57.

⁴⁴ Ahmet Turan Arslan, İmam Birgivi'nin (929-981h/1523-1573) Bir Mektubu, *İlmi Araştırmalar* 5, (İstanbul: 1997), 69.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, 2. Baskı, haz. Mehmet Sarı, Abdullah Karaman, Petek Ofset, Balıkesir 1999, 6.

⁴⁶ Katip Çelebi, *Mizanül-Hakk fi İhtiyaril Ahakk*, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, (İstanbul:1972), 105, 106.

⁴⁷ Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal- Çivizâde, Birgivi)", *İLTED*, 44, (Erzurum: 2015/2):333.

Onun ilim odaklı ve birikimli olmasında içedönük kişiliğinin yanında aldığı eğitimin rolü büyüktür. Aldığı eğitim ilim odaklı bir hayat yaşamasına ve içedönük kişiliğinin güçlenmesine neden olurken içedönük kişiliği de ilme odaklanmasını kolaylaştırmıştır.

4.2. İçedönüklerin içe yönelme özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatında içedönüklerin temel özelliklerinden biri olan içe yönelme eğiliminin⁴⁸ ağır bastığı görülmektedir. Edirne'de Rumeli Kazeskerliğine bağlı olarak yürüttüğü kassâm-ı askerî görevinde iken gözlemediği olumsuzlukların verdiği rahatsızlıktan dolayı ücret aldığı kişilere helalleşerek paralarını geri dağıtmış, çocuklarına devlet görevi almamalarını vasiyet ederek görevinden ayrılmıştır.⁴⁹ Bu durum onun yaptığı işin iç dünyasında rahatsızlıklara neden olduğunu göstermektedir. Daha sonra içe yönelme arzusuna bağlı olarak Şeyh Abdullah Karamani'ye intisab etmiştir⁵⁰. Onun Birgi'ye yerleşmesinin en önemli nedenlerden birisi içe yönelimli olmasıdır. Ahvâlü Eftâli'l Müslimin adlı eserinde Birgi'ye yerleşmeden önce yaşadığı iç sıkıntılardan kurtulup iç huzura ereceği bir sığınak aradığını belirtmektedir⁵¹. Onun içe yönelme eğiliminde olması dostlarına yaptığı nasihatlerine yansımıştır. Atâullah Efendi'ye yazdığı bir mektupta kadılar ve emirlerin işleriyle uğraşmaktan uzak durmasını, kapısını kapatıp ibadete yönelmesini, kendisine gelip fetva isteyenleri müftülere; beyler ve sipahileri vezirlere; kadı ve müderrisleri kazaskerlere yönlendirmesini; padişah davet ettiğinde ise icabet edip kısaca emr-i bil ma'ruf ve nehy-i ani'l münker görevini yerine getirmesini tavsiye etmektedir. Böyle yaptığında dünya ve ahiretinin ma'mur olacağını ve şirkten kurtulacağını belirtmektedir⁵². Görüldüğü gibi Birgili Mehmed Efendi padişahın hocası ve kendi yakın dostu olup onu her konuda koruyup kollayan Atâullah Efendi'nin⁵³ devlet işleriyle meşgul olmasından

⁴⁸ Weiten v. dğr., *Psikoloji ve Çağdaş Yaşam*,56.

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, 5.

⁵⁰ Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, 2. Baskı, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 43.

⁵¹ Birgili, Mehmed Efendi, "Ahvâlü Eftâli'l Müslimin" *Resâil-i Birgivi*, (İstanbul: Esad Efendi Matbası, tsz.),68.

⁵² Birgili Mehmed Efendi. *Mektûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr.1269, 230a.

⁵³ Faruk Bilici, Faruk, 'Birgi Mehmed Efendi'nin Koruyucu Meleği: Ataullah Efendi Osmanlı Ulemasının Dayanışması', *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (İstanbul 12-15 Nisan 1999), haz. Hida-

rahatsız olup sosyal hayatını sınırlandırıp içe yönelmesi yönünde uyarılarda bulunmaktadır.

Hayatından aktarılan bu kesitler Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliklerde gözlemlenen içe yönelme eğilimini taşıdığını göstermektedir⁵⁴. İçedönük bir kişilik olarak karşılaştığı problemlerin çözümünde içe yönelmeyi tercih etmiş⁵⁵ buna karşılık dışadönüklerin denediği sosyal destek alma, sosyal faaliyetlere katılma⁵⁶ vb. yöntemleri kullanmamıştır. Onun içe yönelme eğilimli olmasında içedönük kişiliğinin yanında aldığı eğitimin ve tasavvuf terbiyesinin rolü büyüktür. Eğitimi, tasavvuf terbiyesi ve içe dönük kişiliğinin işbirliği iç eğilimli olma özelliğini güçlendirmiştir.

4.3. İçedönüklerin sakin ortamları tercih etme özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatına bakıldığında içedönüklerde görülen sakin ortamları tercih edip gürültülü ortamlardan kaçınma özelliğini⁵⁷ taşıdığı görülmektedir. İstanbul'un yoğun ortamından uzaklaşıp Birgi'nin sessiz ve sakin ortamına sığınması yanında Atâullah Efendi'ye yazdığı mektuplardan birinde Bozdağ'daki yazlığa gitmeyi Birgi'de kaldığından bahsetmekte ve herkesin Birgi'nin sıcağından bunalıp Bozdağ'a çıkmasıyla çevrenin tenhalaşmasını fırsat bilerek ilim ve ibadete yoğunlaştığını belirtip bu durumdan duyduğu memnuniyetini ifade etmektedir. Yine bu mektubunda bazı kişilerin eğlence düzenleyip huzuru bozmalarından duyduğu rahatsızlık nedeniyle bu kişileri idari makamlara şikâyet ettiğinden bahsetmektedir⁵⁸.

Görüldüğü gibi Birgili Mehmed Efendi'nin sakin ortamları tercih etmesi, kalabalık ve gürültülü ortamlardan kaçınması içe dönük kişilik özellikleri taşıdığını göstermektedir. Onun duyarlılığı uyarıların yoğun olduğu ortamlarda rahatsız olmasını ve daha az uyarıların bulunduğu sakin ortamları tercih etmesine neden olmuştur.

yet Yavuz, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, IRCICA, 2001), 249.

⁵⁴ Morris, *Psikolojiyi Anlamak*, 460-461.

⁵⁵ Edward I Smith ve dğr. *Psikolojiye Giriş*, trc. ed. Öznur Öncül, Deniz Ferhatoğlu, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2011),454.

⁵⁶ Smith, *Psikolojiye Giriş*, 454.

⁵⁷ Cicarelli-White, *Psikoloji*, 426.

⁵⁸ Birgili Mehmed Efendi. *Mektûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr.1269, 230b-231b.

Bu durum onun iç dünyasında yoğunlaştığı konulara odaklanmasını kolaylaştırmıştır.

4.4. İçedönüklerin kurallara bağlılık özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde içedönüklerde gözlemlenen kurallara bağlılık özelliğini taşıdığı görülmektedir⁵⁹. Öncelikle günlük yaşamında koyduğu kurallara bağlı disiplinli bir hayat sürmüştür⁶⁰. Onun içedönük kişiliğindeki kurallara bağlılığı dini hayatında dini kurallara bağlılığa dönüşerek dini hassasiyetini güçlendirmiştir. İçedönük kişilik olarak kurallara bağlılığı fetvalarına yansımış ve fetvalarında toplumsal kaygılardan uzak dini kurallara bağlı kalmasında etkili olmuştur. Para vakfına dair fetvasında halkın yararından çok dini kurallara bağlılığı öne çıkarmasında, ücret karşılığı din görevlisi olunamayacağı ve Kur'an okunamayacağı, Cuma ve bayram namazları sonrası toplu selamlaşmaların karşılaşma olmaksızın yapılması nedeniyle selam verme şartlarını taşımadığını ve dinde delili bulunmadığı için reddedilmesi⁶¹ yönündeki fetvalarında, ahlaki açıdan tasavvufa yakın olmasına⁶² karşılık tarihatlarda görülen bazı uygulamaları dini kurallarla bağdaştıramadığı için onlara karşı mücadelesinde içedönük bir kişilik olarak kurallara bağlılığın etkileri görülmektedir. Benzer tutumunu zikir konusunda sergilemiş musiki eşliğinde cehri zikri dini kurallara uygun bulmadığı için haram saymıştır⁶³. Onun mezarı konusundaki vasiyetinde geçen *'Üzerime yapı yapmasınlar, çadır kurmasınlar ve başımda beklemesinler. Başımın ucuna duaya vesile olsun diye belli, bir büyücek taş diksinler. Kabrim yıkılacak olursa üzerime toprak döküp, yeniden hörgüç gibi yaparak tamir etsinler. Yüksekliği bir karış olsun. Mezarımı açarak içinden tamir etmesinler. Ehlime (karıma) ve evlatlarıma vasiyetim budur ki, üzerime sağu sağmasınlar(yas etmesinler), ifratla methetmesinler. Öldüğüm günde, yedisinde, kırkında ve yılında yemek pişirip ziyafet yapmasınlar. Ruhum için çok sadaka versinler. Allah'ü Tealâ kabul etsin. Akçeye (paradan kinaye olarak) kâdir olmazlarsa ekmekten, pirinçten, yağdan ve tuzdan ve soğandan neye kâdir olur-*

⁵⁹ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199.

⁶⁰ Arslan, "İmam Birgivi ve Günlük Hayatı", 52-57.

⁶¹ Birgili Mehmed Efendi, *Risâle fi'l- Musahafa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2728, 41b.

⁶² Mustafa Çağrı "Gazzali'nin İhya'sı ile Birgivi'nin 'Tarikat-ı Muhammediyesi'nin Mukayesesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13/ 3-4, (2000), 476.

⁶³ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, 107.

*larsa azdan çoktan fakirlere Allah için verip, sevabını bu fakire dille-riyle bağışlasınlar. Ve dubalarında ansınlar. Hemen unutup gitmesin-ler*⁶⁴ ifadeleri onun kuralcılığına, kurallara bağlılığına ve detaycılığına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük bir kişilik olarak kurallara bağlılığı dini hayatında dini kurallara bağlılığa dönüşmüştür fakat onun dine bağlılığında içedönük kişiliğinin yanında dini hassasiyetlerinin rolü unutulmamalıdır.

4.5. İçedönüklerin sosyal ödülleri sevmeme özellik-leri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde içedönüklerde görülen öne çıkmaktan hoşlanmama, kendisine gösterilen ilgiden rahatsız olma⁶⁵ ve sosyal ödülleri sevmeme⁶⁶ özellikleri taşıdığına dair çok sayıda ifadeleri ve örnek davranışlarının bulunduğu görülmektedir. Birgili Mehmed Efendi şan şöhretten hoşlanmayan, menfaat peşinde koşmayan ve yöneticilere karşı mesafeli duran bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'da kalıp Hocası olan Rumeli kazaskeri Abdurrahman Efendi ve Sultanın Hocası Atâullah Efendi ile olan yakınlıkları sayesinde ilmi ve idari sınıflarda yükselmesi muhtemel olmasına karşılık Birgi'ye yerleşip ilim odaklı bir hayat sürmesi makam ve mevki arzusundan uzak olduğunu göstermektedir. Birgili Mehmed Efendi'nin konuyla ilgili olarak "Âlim makam, mevki ve maaş peşinde koşmamalı, gösteriş ve riyadan uzak durmalı halktan hürmet beklememelidir"⁶⁷ yönündeki ifadeleri sosyal ödüllere uzak durmayı hayatında söylem ve eylem tutarlılığı içinde bir prensip olarak uyguladığını göstermektedir.

Birgili Mehmed Efendi'nin gerek yaşam tarzı gerekse ifadeleri popüler yaklaşımlardan uzak, sosyal ödüllere ve öne çıkmaktan hoşlanmayan içe dönük bir kişilik olduğunu göstermektedir. Onun sosyal ödüllere uzak durmasında aldığı eğitim etkili olmuştur fakat bu yönü yalnızca aldığı eğitimle açıklanamaz. Çünkü din eğitimi alan herkesin sosyal ödüllere uzak durduğu söylenemez.

⁶⁴ Birgivi Mehmed Efendi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, Sadeleştiren Ahmet Ersin Yücel, (İstanbul: Bedir Yayınları, İstanbul tsz), 69-70.

⁶⁵ Cicarelli-White, *Psikoloji*, 426.

⁶⁶ R.E. Lucas, v. dğr., "Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion", 1050-1053.

⁶⁷ Birgili Mehmed Efendi, *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfet'ül-Emvât*, Beyazıt Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 86, 69a-69b.

Sosyal ödüllerden uzak durmasında aldığı eğitim ve içedönük kişiliğinin rolü birlikte ele alınmalıdır.

4.6. İçedönüklerin bağımsız karar alma özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde içedönüklerde görülen bağımsız karar alma özelliğini⁶⁸ taşıdığına dair örneklerle rastlanmaktadır. Onun memuriyetten ayrılma ve İstanbul'dan uzaklaşp Birgi'ye yerleşme konusunda verdiği kararları hayata geçirmesi toplumsal kaygılardan uzak bağımsız kararlar aldığını ve uyguladığını göstermektedir. Yaşadığı dönemde geleceği parlak medrese mezunları arasında İstanbul'da devlet görevi üstlenip ilerleme popüler bir yaklaşım iken Birgili Mehmed Efendi'nin farklı bir karar alıp gerçekleştirilmesi, onun kendi içsel eğilimlerine göre kararlar verdiğini ve döneminin popüler yaklaşımlardan etkilenmediğini göstermektedir. Kendi hayatına dair konularda popüler yaklaşımlardan etkilenmeyip bağımsız kararlar almasının yanında dini konularda verdiği kararlarda da toplumsal kaygılar taşımayıp dini esaslara uygunluğu dikkate almıştır.

db | 379

Mehmed Efendi'nin hayatında içedönüklerde görülen toplumsal kaygıdan uzak kendi içsel yönelimlerine göre bağımsız karar alma, kararlarının doğruluğuna güvenme, kararlarına bağlılık ve kararlarından vazgeçmeme gibi özellikleri taşıdığına dair örneklerle rastlanması onun içedönük bir kişiliğe sahip olduğu yönündeki tezi desteklemektedir.

4.7. İçedönüklerin hoşgörü düzeyi düşüklük özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatının geneline bakıldığında içedönüklerin sosyal hayatta karşılaştıkları problemlerin çözümüne dair sosyal becerilerinin zayıflığı⁶⁹ ve hoşgörü düzeyindeki düşüklük⁷⁰ özellikleri taşıdığı sonucu çıkarılabilir. Birgili Mehmed Efendi'nin sert eleştirileri, eleştirdiği kişi ve olayları sıklıkla dini terminolojideki fasık, fitne ve şirk gibi ağır ifadelerle nitelendirmesi, hayatında 'ya hep ya hiç' ilkesini uygulaması, tavizsiz yaklaşımları, teorik yaklaşımı benimsemesi, idealistliği, toplumda gözlemlediği

⁶⁸ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

⁶⁹ Derin, "Analitik Psikoloji: C. Jung", 128; Fordham,, *Jung Psikolojisinin Anahatları*,42.

⁷⁰ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199.

bazı olumsuzluklara tahammül edemeyip kendine uygun bir ortam oluşturma çabası inançlarına bağlılığının yanında zaman zaman tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlüğe dönüştüğünü göstermektedir. Örneğin Ebu's Suud Efendi'nin para vakfı konusundaki fetvasını fitne, karşı çıkmayanları cahil ve korkak⁷¹, yazdığı mektubunda kendi nasihatlerine uymadığı takdirde Ataullah Efendi'nin şirkten kurtulamayacağını belirtmesi,⁷² eğlence meclisinde bulunanları fasık olarak nitelendirmesi⁷³, toplu selamlaşmanın şartlar oluşmadığı için dinde yerinin olmadığını belirtip reddetmesi içedönük kişiliklerde görülen hoşgörü düzeyinin düşüklüğüyle⁷⁴ ilişkilendirilebilir.

Hoşgörü düzeyindeki düşüklük, sosyal becerilerindeki zayıflık, sert mizacı, duyarlı, karamsar ve eleştirel özelliklerinin etkileşimi hayatına olumsuz yansımış ve Birgili Mehmed Efendi'yi itidalli yaklaşımdan uzaklaştırmıştır. Her konuda Kur'an ve sünnete bağlılığı esas alan Birgili Mehmed Efendi hoşgörü düzeyinin düşüklüğü nedeniyle dini tebliğ konusunda sünnetteki 'kolaylaştırıp zorlaştırma, müjdeleyip nefret ettirmeme' ilkesini yeterince uygulayamamıştır.

4.8. İçedönüklerin duyarlı, karamsar ve eleştirel olma özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde içedönüklerin duyarlı, karamsar ve eleştirel olma⁷⁵ özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Birgili Mehmed Efendi aşırı duyarlılığına bağlı olarak devlet görevinden ayrılmış ve İstanbul'da gözlemlediği olumsuzluklara katlanamadığı için Birgi'ye taşınmıştır. Onun duyarlılığı ve karamsarlığı eleştirel tutumunu etkilemiş ve toplumun her kesimine yönelik eleştirilerde bulunmasına neden olmuştur. Mahalle camiinin hatibinden, imam ve müezzinlerden, kasabanın subaşısından, padişahın hocası Ataullah Efendi'den, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den, sûfilerden, vezirlerden, hâkimlerden, müderrislerden, seçkinlerden, sıradan insanlara kadar herkesi ağır bir dille eleştirmiştir. Ona göre göre şahit olunan aksaklıkları uyarmak her Müslümana farzdır ve utanıp

⁷¹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, 105, 106.

⁷² Birgili, *Mektup*, 230a.

⁷³ Arslan, "İmam Birgivi'nin (929-981h/1523-1573) Bir Mektubu", 74.

⁷⁴ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199.

⁷⁵ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42.

çekinerek 'emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l münker' ilkesini yerine getirmemek acizlik anlamına gelmektedir⁷⁶. Onun eleştirilerinde keskin bir üslup yanında karamsarlık göze çarpmaktadır. Eserlerinde hâkim olan karamsar ve eleştirel tavrına Şerhu Şurûti's-Salât adlı eserinde yaşadığı döneme yönelik eleştirisi örnek olarak gösterilebilir. Bu eserinde '*faziletsizliğin fazilet olduğunu, ilmin yerini cehalet, akıllıların yerini budalaların aldığını, fazilet güneşinin batmasıyla cehalet yıldızlarının parladığını belirtip bu durumdan Allah'a sığındığını*' belirtmektedir⁷⁷.

Birgili Mehmed Efendinin eleştirelliği, sert mizaçı, hoşgörü düzeyinin düşüklüğü, aşırı duyarlılığı, karamsarlığı, dini hassasiyetleri, iletişim ve sosyal beceri yetersizliği gibi özellikleriyle girdiği etkileşim emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l münker' ilkesini uygulama tarzına yansımış ve keskin bir dil kullanmasına neden olmuştur. Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin para vakfının caiz olduğuna dair fetvasına karşı yazdığı eserine Seyf-i Sarim(Keskin Kılıç) adını vermesi oldukça manidardır. Hayatından alınan bu örnekler Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliklerin duyarlı, karamsar ve eleştirel olma ⁷⁸ özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Onun dini hassasiyeti ile eleştirelliğinin karşılıklı etkileşimi her iki özelliğini güçlendirmiştir.

4.9. İçedönüklerin samimiyet özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi inandığı gibi yaşamış, herhangi bir beklentisi olmaksızın doğru bildiklerini söylemekten geri durmamıştır. Onun bu samimiyetini bilen yetkililer eleştirilerini anlayışla karşılamıştır. Birgili Mehmed Efendi'nin samimiyetle toplumun ihyasını istemesinden başka bir beklentisinin olmadığını herkesçe bilinmektedir. Ne kadar zalim olursa olsun padişaha itaatin şart olduğunu, padişaha kılıç çekmenin caiz olmadığını, ona dua etmekten başka bir şeyin yapılamayacağı yönünde görüş belirtmesi⁷⁹ eleştiri-

⁷⁶ Huriye Martı, Ahmed Ürkmez, "XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminde Siyaset Eleştirisi: Birgivi ve "Zühru'l-Mülük" Adlı Eserinin Tercümesi" ÇÜİFD,15/2 (2015),2-3.

⁷⁷ Birgili Mehmed Efendi, *Şerhu Şurûti's-Salât*,Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr.1031, 113b- 114a.

⁷⁸ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, 42

⁷⁹ Birgili, Mehmed Efendi, *Et-Tarikatü'l Muhammediyye* ve 'Siratü'l- Ahmediyye , (İstanbul, Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası:1309), 158

lerinde art niyetli olmadığını ve kargaşa arzu etmediğini göstermektedir.

Birgili Mehmed Efendi'nin samimiyeti yaşadığı dönem halk nezdinde büyük bir kabul görmüştür. Ebu's Suud Efendi ile girdikleri tartışmalarda Kadı Bilal-zade'nin Şeyhülislamı destekleyip, Birgili Mehmed Efendi'yi riyakârlık ve kıskançlıkla itham etmesi üzerine⁸⁰ halkın Birgili Mehmed Efendi'nin samimiyetinden kuşku duymayıp Bilal-zade'yi Şeyhülislam'a yaranmaya çalışan biri olarak değerlendirmesi⁸¹ onun samimiyetinin halkta karşılık bulduğunu göstermektedir.

İçedönüklerdeki görülen samimiyet⁸² özelliğini Birgili Mehmed Efendi fazlasıyla taşımaktadır. Hiçbir karşılık beklememesi, makam ve mevkiden uzak olması, inandığı gibi yaşaması, düşündüğünü söylemesi onun samimiyetini göstermektedir. Birgili Mehmed Efendi'nin hayatında samimiyetine dair çokça örneğin bulunması onun içe dönük kişiliğe sahip olduğu yaklaşımını desteklemektedir fakat onun samimiyetinde aldığı eğitimin rolü unutulmamalıdır. Onun içedönük kişilik olarak samimiyete yatkınlığı aldığı eğitimle güçlenmiştir.

382 | db

4.10. İçedönüklerin uyum zorluğu çekme özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi hayatında içedönüklerde yaygın olarak görülen uyum problemleri⁸³ yaşadığı görülmektedir. Kendi hayatında ve sosyal hayattaki değişimlere uyum sağlamakta zorlanmış ve çözüm olarak genelde bulunduğu ortamdan ayrılmayı tercih etmiştir. Öncelikle medrese hayatı sonrası memuriyete uyumda zorlanmış, karşılaştığı olumsuzluklarla baş etmede zorlanınca Bayramiye Tarikatına intisap edip inziva hayatına yönelmiştir⁸⁴. Fakat her şeyi kolayca kabullenmeyen, Kur'an ve sünnetle bağdaştıramadığı uygulamalara karşı takındığı tavrı tarikat ortamına uyumunu zorlaştırdığı için tekrar medreseye dönmüştür⁸⁵. Yaşadığı uyum zorlukları

⁸⁰ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, 112; Uzunçarşılı, Karesi Meşahiri,6.

⁸¹ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*,(İstanbul:1939), 105.

⁸² Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları* . 42

⁸³ Gerring,-Zimbardo, *Psikoloji ve Yaşam*, 278; Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları* ,42.

⁸⁴ Yaşar Düzenli, "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 /4 (2000): 237.

⁸⁵ Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, (Ankara:1997),179

onun İstanbul'dan ayrılıp Birgi'de kendi dünyasına çekilmesiyle azalmıştır.

İçedönük kişilik özelliği olan uyum zorluğuna dair Birgili Mehmed Efendi'nin hayatından alınan bu kesitler onun içedönük bir kişilik olduğunu göstermektedir. İçedönükler yaşadıkları sosyal rahatsızlıkların çözümünü için aktif mücadele etme yöntemini kullanma yerine içe yönelme yöntemini kullanarak çözüm aramaktadır⁸⁶. Birgili Mehmed Efendi sosyal rahatsızlıklara bağlı yaşadığı uyum zorluklarını aşmak için benzer bir yöntemle içe yönelmeyi ve ortamdaki uzaklaşmayı tercih etmiştir. Onun içedönük bir kişilik olmasının yanında hayata teorik açıdan bakması, idealist birisi olarak ütopyik bir toplum hayal etmesi ve aşırı duyarlılığı yaşadığı uyum zorluklarının şiddetini artırmıştır.

4.11. İçedönüklerin az sayıda dosta sahip olma özellikleri bakımından Birgili Mehmed Efendi

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde çok az sayıda dostu olduğu ve bu dostlarıyla uzun bir maziye dayanan derin ilişkiler kurduğu görülmektedir. Bu dostlarının başında Atâullah Efendi ve Müderris İbrahim Efendi gelmektedir. Nitekim Atâullah Efendi'ye yazdığı mektupta Birgi'de sohbet edeceği insan bulmakta zorlandığını,⁸⁷ dertleştiği Müderris İbrahim Efendi'nin ölümünden sonra garip kaldığını belirtmektedir⁸⁸. Birgili Mehmed Efendi'nin gerek yaşam tarzı gerekse kendi ifadeleri içedönüklerde görülen az sayıda dosta sahip olma ve ilişkilerini uzun süre devam ettirme⁸⁹ özelliğini taşıdığını göstermektedir. Onun ilim odaklı olması, yalnızlığı ve sakin ortamları tercih etmesi, hoş görü düzeyinin düşüklüğü, eleştireliliği ve sert mizacı az sayıda dosta sahip olmasının başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

⁸⁶ Edward v.dğr., *Psikolojiye Giriş*, 454.

⁸⁷ Birgili Mehmed Efendi, *Mektûb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bölümü, nr:1269, 230b-231b.

⁸⁸ Arslan, "İmam Birgivi'nin (929-981h/1523-1573) Bir Mektubu", 72.

⁸⁹ Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 199.

5. Birgili Mehmed Efendi'nin İçe Dönüklük Kişiliğini Etkileyen Faktörler

Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliği üzerinde kalıtım, aile, çevre, yaşadığı tarihsel zaman⁹⁰ ve bireysel tercihleri⁹¹ etkili olmuştur.

5.1. Kalıtım: Kalıtım kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir faktördür. Ağırkanlı-tezcanlı olmak, içedönük-dışadönük olmak, sakin-fevri olmak gibi yapılar kişiliğin doğuştan gelen yanını oluşturmaktadır⁹². Kişiliğin kalıtsal yönü çeşitli faktörlerce güçlenip zayıflatılmasına karşılık yok edilememektedir. Yapılan çalışmalarda tek yumurta ve çift yumurta ikizlerinden toplanan veriler dışa ve içedönüklüğün kalıtsal olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir. İsveç'te 12.898⁹³, Finlandiya'da 7144 yetişkin ikiz üzerinde yapılan araştırmalar⁹⁴ dışa ve içedönüklüğün kalıtsal olduğunu göstermektedir. Doğum sonrası ayrılıp farklı çevrelerde büyümüş çok sayıdaki tek yumurta ikizlerinin kişiliğinin dışa ve içedönüklük açısından aldıkları puanlar pozitif bir korelasyon olduğunu göstermiştir⁹⁵. Yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulardan hareketle Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliği kalıtımla ilişkili olduğu, ve bu özelliğinin yetiştiği aile, kültürel çevre, eğitimle pekiştiği söylenebilir.

5.2. Yetiştigi aile: Birgili Mehmed Efendi'nin ailesine bakıldığında dedesi, babası ve amcasının hem dini ilimlerde hem de tasavvufta önemli simalar olduğu dikkati çekmektedir⁹⁶. Çocukluğun ilk yıllarında aileyle kurulan ilişkiler gelecek hayatın şekillen-

⁹⁰ Ayşe Kılıçaslan Çelikkol, 'Gelişimle ilgili Temel Kavramlar', *Gelişim Psikolojisi*, 5. Baskı ed. Hatice Ergin, Armağan Yıldız,(Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 33.

⁹¹ Banu Yazgan İnanç v. dğr., *Gelişim Psikolojisi*, 12. Baskı, (Ankara: Pegem Akademi, 2017),17.

⁹² Ezgi TopluDemirtaş, "Kişilik ve Kişiliğin Temel Kavramları", *Kişilik Kuramları*, ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız(Ankara: Pegem Yayınları, 2017),7.

⁹³ Myred B., Floderus v. dğr., "Assesment of heritabilitydity of personality , based on a shortform of the Eysenck Personality Inventory: a study of 12,898 twin pairs", *Behavior Genetics*, 10 (1980),160.

⁹⁴ R.J. Rose v. dğr., "Shared genes, shared experiences, and similarity of personality: date from 14, 288 adult Finnish co-twins", *Journal of Personality and Social Psychology*,54 (1988),161.

⁹⁵ N.L.Pedersen v. dğr., "Neuroticism, extraversion, and related traits in adult twins reared apart and reared together", *Journal of Personality and Social Psychology* 55, (1988),950.

⁹⁶ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, 27-31.

mesinde önem arz etmektedir. Özellikle erkek çocukların rol model algıları üzerinde baba figürü etkili olmaktadır. Bu bağlamda dini ilimler ve tasavvuf açısından önemli bir şahsiyet olan babası rol model olarak Birgili Mehmed Efendi'nin ilim ve zühd odaklı bir hayat sürmesinde etkili olmuştur. Dini ve tasavvufi açıdan önemli bir ailede yetişmiş olması nedeniyle aileden aldığı eğitim onun kalıtsal olarak taşıdığı içedönük kişiliğinin pekişmesine neden olmuştur.

5.3. Çevre: Ailenin yanında çocukluğunun geçtiği Balıkesir'de medreselerin çokluğu, canlı bir dini ve tasavvuf hayatının olması aileden öğrendiklerini pekiştirmiştir⁹⁷. Bir başka ifadeyle aile ve çevrenin dayanışma içinde olması Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliğini güçlendirmiştir.

5.4. Aldığı eğitim: Birgili Mehmed Efendi'nin aldığı dini ve tasavvufi eğitim çocukluğunda başlamış, ergenlik ve ilk gençlik yıllarında medresede, memuriyetten ayrıldığı yetişkinlik döneminde Bayramiyye tarikatında devam etmiş ve tarikat ortamından uzaklaşınca yaşam boyu sürekli eğitime dönüşmüştür. Onun aldığı dini ve tasavvufi eğitimle kalıtsal olarak sahip olduğu içedönük kişiliği arasında olumlu bir etkileşim gerçekleşmiştir. Aldığı eğitim kalıtsal olarak yatkın olduğu içe dönüklüğüne; içedönüklüğü ise ilme odaklanmasına pozitif yönde katkıda bulunmuştur.

5.5. Kültür ve tarihsel zaman: Birgili Mehmed Efendi'nin yetişme döneminde her ne kadar Osmanlıda yükselişin yerini duraklama almış olsa da din sosyal hayatta önemli bir konuma sahip olup din adamları ve mutasavvıflar toplumda değer görmektedir. Birgili Mehmed Efendi'nin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde dinî şahsiyetlerin değer görmesi Birgili Mehmed Efendi'nin motivasyonunu olumlu yönde etkileyip dini ilimlere yönelmesini desteklemiştir. Yoğun ilmi faaliyetleri, dini ve tasavvufi kaynaklardan kazandığı ahlakî içe dönük kişiliğinin güçlenmesine neden olmuştur. Buna karşılık yetişkinlik evresinde duyarlılığına bağlı olarak toplumda gözlemlendiği olumsuzluklara gösterdiği aşırı tepkiler uyum sorunları yaşamasına neden olmuştur. Yaşadığı olumsuzluklardan uzak-

⁹⁷ Mücteba İlgürel, "Balıkesir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,5:12-14 (Ankara: TDV Yayınları, 1999); M. Hulusi Lekesiz, *XVI Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyecisi(Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi,1997,33.

laşmak için Birgi'ye taşınıp ilim ve ibadete odaklanması içedönük kişiliğini güçlendirmiştir.

5.6. Bireysel tercihleri: Kalıtım, aile, çevre, eğitim vb. faktörler önemli olmakla birlikte kişinin tercihleri olmadığı sürece çok anlam ifade etmezler. Birgili Mehmed Efendi'nin küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitime olumlu tepki vermesi ve tercihlerini aldığı eğitime uygun yapması kalıtsal olarak yatkın olduğu içedönük kişiliğini güçlendirmiştir.

Sonuç

Birgili Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde ilgilendiği konuya odaklanma, içe yönelme eğilimi, sakin ortamları tercih etme, kalabalıklardan ve gürültülü ortamlardan rahatsız olma, kurallara bağlılık, toplumsal kaygıdan uzak bağımsız kararlar alma, uyum zorluğu yaşama, sosyal ödüllerden hoşlanmama, duyarlılık, karamsar ve eleştirel yaklaşım, az sayıda dosta sahip olma, akademik başarı ve birikim, samimiyet, hoşgörü düzeyinde düşüklük, sosyal becerilerinde zayıflık, sabah saatlerinde aktiflik gibi içedönük kişilik özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Onun bu özellikleri taşıması dışadönük özellikler taşımadığı anlamına gelmemelidir. Camide verdiği vaazlar, medresede verdiği dersler ve halktan gelen dini problemlere dair çözümler üretmesi onun dışadönük yönlerinin başında gelmektedir. Fakat dışadönük özellikleri daha az sergilemesi onun güçlü bir içedönük kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliğiyle aile, çevre ve medrese eğitiminin etkileşimi onun hayatında olumlu sonuçlar doğurmuştur. Özellikle aldığı eğitim içedönük kişilik özelliklerini güçlendirirken; içedönük kişiliği ilme odaklanmasını kolaylaştırmıştır. Burada en önemli rolü ise Birgili Mehmed Efendi yaptığı tercihler oynamıştır. İçe dönük kişiliğine uygun tercihler yapması onun başarısının sırrını oluşturmuştur. Eğer İstanbul'dan ayrılmayıp devlet görevini sürdürmüş olsaydı aşırı duyarlılığına, eleştireliliğine, sert mizacına bağlı olarak muhtemelen üst makamlara yükselmesi gerçekleşmeyecek, sahip olduğu ilmi birikimi kazanamayacak, yaşadığı sosyal rahatsızlıklar nedeniyle huzursuz ve verimsiz bir hayat sürdürecekti. Fakat içedönük kişiliğine uygun olarak ilim odaklı bir hayat tarzını seçmesi hayatını daha verimli kıldığı gibi yaşaması muhtemel olumsuzluklardan korumuştur.

Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişilik olarak sahip olduğu özellikleri hayatında iç içe girmiş ve anlamlı bir bütün oluşturmuştur. Devlet görevinden ayrılıp tasavvufa yönelmesinde, tarikat ortamına uyum sağlayamayıp tekrar medreseye dönmesinde ve duyarlılığına bağlı olarak sosyal hayattaki olumsuz uyarılara verdiği aşırı tepkiler, karamsar ve eleştirel yaklaşımları, olumsuzluklarla baş etmekte zorlanmanın verdiği gerilimden kurtulmak için huzur bulacağı bir liman arayışıyla İstanbul'dan kopup Birgi'ye yerleşmesinde içedönük kişiliğinin rolü büyüktür.

Kişilik bireylerin algısını etkilediği için Birgili Mehmed Efendi'nin içedönük kişiliği dini yaklaşım ve yorumlarına yansımıştır. Gazalîye bağlılığı⁹⁸ ve problemlerin çözümü için dinin özüne dönüşü savunması⁹⁹ içedönük kişiliğinden bağımsız değildir. Onun içedönük kişiliği dini algılama ve yorumlama tarzından, ilim ve ibadetle meşgul olmasından, bidatlere karşı mücadelesinden ve Şeyhülislam Ebu's Suud Efendi'yle yaşadıkları fetva tartışmalarına kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur. Özellikle Ebu's Suud Efendi ile yaşadıkları görüş ayrılıklarında her ikisinin farklı kişiliklerinin rolü büyüktür. Ebu's Suud Efendi'nin, Birgili Mehmed Efendi'yi evine çağırıp verdiği fetvalarla kargaşaya neden olmaması yönünde nasihatlerde bulunması ve yaklaşımlarının halk arasında karşılık bulması halinde memlekette hayır işlerinin kaybolacağını belirtmesi¹⁰⁰ fetvalarında sosyal hayattaki problemler için realiteye uygun çözümler üretmeye çalışan, teorinin yanında pratiği de önemseyen, bulunduğu makam gereği kararlarında toplumsal kaygı taşıyan birisi olarak Birgili Mehmed Efendi'ye göre dışadönük özelliklere daha çok sahip olduğunu göstermektedir.

Dışadönük ve içedönük kişilik tiplerinin her ikisinin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Birgili Mehmed Efendi'nin hayatında içedönük kişiliğinin dini hayatında olumlu ve olumsuz tesirleri olmuştur. Onun içedönük bir kişilik olarak ilgilendiği konuya odaklanabilmesi ilmi çalışmalarında dini ilimlere odaklanmaya evirilmiş ve ilmi açıdan birikimli olmasına katkı sağlamıştır. Yine içedönük bir kişilik olarak kurallara bağlılığı ve değişime karşı ihtiyatlılığı dini hayatında dini kurallara bağlılığa evirilmiş ve bidatlere karşı

⁹⁸ Çağrı, "Gazzali'nin İhya'sı ile Birgivi'nin 'Tarikat-ı Muhammediyesi'nin Mukayesesi", 477.

⁹⁹ Muhammet Raşit Akpınar, "Osmanlı Toplumunda Selefî Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızadeliler", *İlahiyat Akademisi*, 1/2, (2015), 314.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, 112.

mücadelesine olumlu yansımıştır. Fakat kurallara bağlılığı dini hayatında zaman zaman tutuculuğa evrilmiş, aşırı duyarlılığı değişimden rahatsızlığa ve uyum zorlukları yaşamasına neden olmuştur. Sert mizacı, özgüveni, karamsarlığı, eleştireliliği, tahammülsüzlüğü, sosyal becerilerindeki yetersizliği ve hoşgörü düzeyindeki düşüklüğünün etkileşimi tepkilerinin şiddetini artırmış, özellikle Emr-i bil ma'ruf ve nehy-i ani'l münker ilkesini algılama ve uygulama tarzını etkileyerek keskin bir dil kullanmasına neden olup sağduyulu ve itidalli yaklaşımdan uzaklaştırmıştır. Her konuda Kur'an ve sünnete bağlılığı esas alan Birgili Mehmed Efendi dini tebliğ konusunda sünnetteki kolaylaştırıp zorlaştırmama, müjdeleyip nefret ettirme ilkesine bağlı kalamamıştır.

Katip Çelebi'nin yaptığı değerlendirmede Birgili Mehmed Efendi'nin uzun yıllar mantıkla ilgilendiği için şeriata bağlı bir müte-hakkik olmasına karşılık felsefeye karşı olumsuz tavrı ve tarih okumadığı için halkın örf ve adetlerini tanımayıp karşı çıkmasından dolayı faydalı olmadığı¹⁰¹ yönündeki tespitleri araştırmanın Birgili Mehmed Efendi'nin toplumsal kaygı yaşamayan içedönük bir kişilik olduğu yönündeki tezini desteklemektedir. Halk dindarlığı içindeki bidatlere ve özellikle mezarlardaki uygulamalara karşı amansız bir mücadele içinde olmasına rağmen ölümü sonrası tarihsel süreçte kendi mezarının bu uygulamalardan kurtulamamış olması¹⁰² onun çabalarının halk nezdinde fazla karşılık bulmadığını göstermektedir. Bunun yanında kişiliğinin etkisiyle Gazali'ye olan hayranlığı nedeniyle din odaklı kalıp felsefe ve tarih gibi bilimlerle meşgul olmamasına bağlı olarak kültürü dikkate almamış, dünyadaki değişimi yeterince okuyamamış, çözüm olarak dine dönüşü tavsiye etmesine karşılık din temelinin üzerine kurulacak toplumun inşasına dair yeni çözüm önerileri sunmamıştır.

Önemli dini şahsiyetlerin dini hayatlarının kişilikleriyle ilişki olması nedeniyle yapılacak psikolojik çalışmalar onların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu araştırmanın bulgularına göre Birgili Mehmed Efendi içedönük kişilik özelliklerini taşımakta olup, içinde bulunduğu bağlama göre içedönük düşünceli kişilik başta olmak üzere içedönük duygusal ve sezgisel kişilik türlerini sergilemiştir.

¹⁰¹ Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, 105-106.

¹⁰² Halil Saim Parladr, "When Folk Religion Meets Orthodoxy: The Case of Imam Birgivi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, (Haziran, 2014): 65.

Kişiliğine uygun tercihler yaparak potansiyellerini açığa çıkarmış, aldığı eğitime olumlu tepki vererek kendini gerçekleştirmiş ve hayatını verimli kılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M. Raşit. "Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızadeliler". *İlahiyat Akademi*. 1/2 (2015):303-315.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem A Yayınları, 2001.
- Arslan, A. Turan. "İmam Birgivi ve Günlük Hayatı". *İlim ve Sanat Dergisi*. 19.(Mayıs Haziran 1998): 52-57.
- Arslan, A. Turan. "İmam Birgivi'nin (929-981h/1523-1573) Bir Mektubu", *İlmi Araştırmalar* 5, (1997): 61-74.
- Bilici, Faruk. "Birgi Mehmed Efendi'nin Koruyucu Meleği: Ataullah Efendi Osmanlı Ulemasının Dayanışması". *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (İstanbul 12-15 Nisan 1999). Haz. Hidayet Yavuz. 249-265. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, IRCICA, 2001.
- Birgili Mehmed Efendi. *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfet'ül-Emvât*, Ali Emiri, nr,786, 69a-69b, Beyazıt Kütüphanesi.
- Birgili Mehmed Efendi. *Risâle fi'l-Musahafa*, Şehid Ali Paşa, nr. 2728, 141b. Süleymaniye Kütüphanesi,
- Birgili Mehmed Efendi. *Mektûb*, Yazma Bağışlar, nr.1269, 230b-231b, Süleymaniye Kütüphanesi,
- Birgili Mehmed Efendi, *Şerhu Şurâtî's-Salât*, nr. 1031, 113b 114a, Süleymaniye Kütüphanesi,
- Birgili Mehmed Efendi, *Et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve'Siratü'l-Ahmediyye*, İstanbul: Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası,1309.
- Birgili, Mehmed Efendi. "Ahvâlü Eftâli'l Müslimin". *Resâil-i Birgivi*, İstanbul:Esad Efendi Matbası, tsz.
- Birgivi Mehmed Efendi. *Birgivi Vasiyetnâmesi*. Sadeleştiren Ahmet Ersin Yücel. İstanbul: Bedir Yayınları, tsz.
- Bullock, W. A.-Gilliland, K. "Eysenck's arousal theory of introversion-extraversion:A Converging measures investigation", *Journal of Personality and Social psychology*. 64 (1993):113-123.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. Trc. İnan Deniz Ergüven Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Campbell, J. B. "Differential relationships of extraversion, impulsivity, and sociability to stay habits". *Journal of Research in Personality*.(1983):308-314.
- Cicarelli, Sandra K.-White, J. Noland, *Psikoloji*. Trc. ed. Deniz Nafia Şahin. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Cervone, Daniel-Pervin, Lawrence A. *Kişilik Kuramları*. Trc. Ed. Mustafa Baloğlu. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Çağrırcı, Mustafa. "Gazzali'nin İhya'sı ile Birgivi'nin "Tarikat-ı Muhammediyyesi'nin Mukayyesesi". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13/ 3-4(2000): 473-478.
- Derin, Sümeyye. "Analitik Psikoloji: C. Jung", *Kişilik Kuramları*. Ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız.104-147. Ankara: Pegem Yayınları 2017
- Dumlu, Emrullah, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal- Çivizâde, Birgivi)", *İLTED*, 44(Erzurum 2015/2): 303-337

- Düzenli, Yaşar. "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/4 (2000): 228-247.
- Eysenck, H. J.-Eysenck, S. B. G. *Manual For the Eysenck Personality Inventory*, San Diego: CA: Educational and Industrial Testing Service, 1968.
- Floderus, Myrhed Birgitta-Pedersen, Nancy-Ramuson Ingrid, "Assesment of heritability of personality, based on a shortform of the Eysenck Personality Inventory: a study of 12,898 twin pairs." *Behavior Genetics*. 10(1980): 153-162.
- Fordham, Frieda. *Jung Psikolojisinin Anahatları*. Trc. Aslan Yalçın. İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Geen, R. G. "Preferred stimulation levels in introverts, and extraverts: Effects on arousal and performance", *Journal of Personality and Social Psychology*. 46 (1984): 1303-1312.
- Gençtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. 9. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Gerring, Richard J.-Zimbardo, Philip G. *Psikoloji ve Yaşam*. Çeviri Gamze Sart, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Gray, J. A. "Perspectives on anxiety and impulsivity. A. Commerntary". *Journal of Research in Personality*, 21 (1987): 493-509,
- İlgürel, Mücteba, "Balıkesir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5:12-14. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Lekesiz, M. Hulusi, *XVI Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci(Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Lucas, Richard E.-Diener, Ed-Grob, Alexander-Suh, Eunkook M.- Shao, Liang "Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion", *Journal of Personality and Social Psychology*. 79(2000):1039-1056.
- Feist, Jess- Feist, Gregory J., *Theories of Personality*, Sixth Edition, New York: Mcgr-Hill, 2006.
- Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyaril Hakk*. Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: 1972.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994.
- Kılıçaslan Çelikkol, Ayşe, "Gelişimle ilgili Temel Kavramlar". 33-57, *Gelişim Psikolojisi*. 5. Baskı. Ed. Hatice Ergin, Armağan Yıldız, Ankara: Nobel yayınları, 2014.
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi*. 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Martı, Huriye-Ürkmez, Ahmed. "XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyaset Eleştirisi: Birgivi ve Zühru'l-Mülük Adlı Eserinin Tercümesi", *ÇÜİFD*, 15/2(2015):1-28.
- Mehmet Ali Ayni. *Türk Ahlakçıları*. İstanbul: 1939.
- Morris, Charles G. *Psikolojiyi Anlamak*. Trc. Ed. H. Belgin Ayvaşık, Melike Sayıl, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2002.
- Parladır, Halil Saim, "When Folk Religion Meets Orthodoxy: The Case of Imam Birgivi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1 (Haziran 2014):65-86.
- Pedersen, N. L.-Plomin, R.-McClearn, G.E- Friberg, L. "Neuroticism, extraversion, and related traits in adult twins reared apart and reared together". *Journal of Personality and Social Psychology*. 55(1988):950-957.
- Poltnik, Rod. *Psikoloji'ye Giriş*. Trc. Tamer Geniş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.

- Rose, R. J.-Koskenvuo, M.-Kaprio, J.-Sarna, S. "Shared genes, shared experiences, and similarity of personality: data from 14,288 adult Finnish co-twins". *Journal of Personality and Social Psychology*. 54.(1988):161-171
- Schultz, Duane P.-Schultz, Sydney Ellen. *Modern Psikoloji Tarihi*. Çeviri Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Smith, Edward E.-Fredrickson, Barbara-Bem, Dary L.-Loftus Geoffrey R.- Hoeksema, Susan Nolen Psikolojiye Giriş, Çeviri Editörleri Öznur Öncül, Deniz Ferhatoğlu. Ankara:Arkadaş Yayınevi. 2011.
- Stelmack, R. M. "Biological Bases of extraversion: Psychophysiological evidence", *Journal of Personality*, 58, (1990):293-311.
- Stevens, Anthony. *Jung*. I. Baskı, Trc. Ayda Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Swickert, R. J-Gilliland, K. "Relationship between the brainstem auditory evoked response and extra-version, impulsivity, and sociability". *Journal of Research, in Personality*, 32 (1998) :314-330
- Şahin, Ekrem Sedat. "Ayrırcı Özellikler Kuramı:G. Allport, R. Cattell, P.T. Costa ve R.R. McCrea",480-525 *Kişilik Kuramları*. Ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız. Ankara: Pegem Yayınları, 2017.
- Toplu Demirtaş, Ezgi. "Kişilik ve Kişiliğin Temel Kavramları", *Kişilik Kuramları*.2-31, Ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız., Ankara: Pegem Yayınları 2017.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Karesi Meşâhiri*. 2.Baskı. Haz. Mehmet Sarı-Ahmet Karaman. Balıkesir: Petek Ofset, 1999.
- Weiten, Wayne- Yost, Hammer, Elizabeth-S. Dunn, Dana. Psikoloji Ve Çağdaş Yaşam. Trc. Ed. Ebru İkiz. Ankara:Nobel Yayınları, 2016.
- Yazgan İnanç, Banu- Yerlikaya, Esef Ercüment. *Kişilik Kuramları*.7. Baskı. Ankara: Pegem Yayınları, 2013.
- Yüksel, Emrullah, "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)". *Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, (Ankara, 1997):175-185.

A Psychological Analysis on The Personality of Birgili Mehmed Efendi

Özer ÇETİN*

Extended Abstract

In this research, a psychological analysis was made on Birgili Mehmed Efendi in terms of extraversion and introversion dimensions of personality. The findings of the study were obtained from the works of Birgili Mehmed Efendi and the scientific studies about him by using the literature method. The aim of the research is to contribute to the understanding Birgili Mehmed Efendi's personality. Psychological studies on perception revealed that personality type affects perception. In this context, the findings of the study will shed light on Birgili Mehmed Efendi's religious perceptions and interpretations.

In this study, it was concluded that the introversion dimension of the Birgili Mehmed Efendi's personality was strong, but the extroversion dimension was weak. When the life of Mehmed Efendi is examined, it has been observed that he possesses a large proportion of introvert characteristics such as focusing on the subject, tendency to introvert, preferring calm environments, disturbing from crowds and noisy environments, commitment to rules, taking independent decisions without social concern, adaptation difficulties, dislike of social awards, sensitivity, pessimistic and critical approach, having a small number of friends, academic success and accumulation in the his field, low level of tolerance, and weakness in social skills. Besides, the fact that he spent most of his daily life with worship and science, showed that the way he lived was appropriate to his introvert personality. His activities in relation to the extroversion dimension of his personality were limited by the sermons in the mosque, lectures in the madrasa and solutions to religious problems from the public. It shows that the extroverted dimension of his personality is weak. Birgili Mehmed Efendi was not to adapt state duty, due to his introverted personality and resigned, he could not continue his sect life that he had questioned in terms of conformity with religious rules. He left Istanbul, because of his negative observations about city life and moved to Birgi. Because of his sensitive cumulative and critical nature, he has been engaged in discussions with the ulema of the period in which he lived.

Birgili Mehmed Efendi's introverted personality traits influenced his religious approaches too. Commitment to the rules –a part of his introvert personality- has strengthened commitment to religious rules in religious life and influenced his struggle with bidats. Sensitivity as an introverted personality trait has been transformed into religious sensibility, criticism and harsh temperament criticized the interlocutors with harsh expressions, the fact that he did not like social awards caused him to live a sincere religious life away from position, and the

* Assoc. Prof., Balikesir University Faculty of Arts and Sciences, Psychology Department, ozer.cetin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4740-4155>

weakness of his extroversion caused him to give fatwas away from social concerns.

The interaction of family, environment, sect and madrasa education strengthened the introverted dimension of his personality, but the most important role in his life was the choices made by himself. If he had not left from Istanbul and continued his duty as a government, he would have problems due to his hypersensitivity, criticism and harsh temperament, and would lead an uneasy and inefficient life that would not have gained his scientific background due to his social ailments. However, in accordance with his introverted personality, choosing a life style focused on science and worship in Birgi, which is far from chaos, has made its life more productive and protected him from negative consequences. The religious life of Birgili Mehmed Efendi was shaped by the interaction of his personality and religious education. Therefore, in order to understand the religious approaches, both must be taken into account.

Keywords: Psychology of Religion, Birgili Mehmed Efendi, Personality, Extraversion, Introversion.

